

Antwoorden Ten Oorlog! Havo-5

Hoofdstuk 1 – De oorlogen van Napoleon

1a Door onvrede over de absolute macht van de koning en de door hem beschermde voorrechten van de adel en geestelijkheid. Burgers, gesteund door het ‘gewone volk’, eisten de macht op en bepaalde dat alle mensen vrij en gelijk voor de wet waren.

De monarchie hoefde in eerste instantie niet per se te verdwijnen. Wel moest de koning zich aan de grondwet houden; hij zou dus niet langer absolute macht hebben. Toen de koning vluchtte (waarschijnlijk om steun te zoeken in het buitenland), werd dat als landverraad gezien. De koning werd voor de rechter gebracht – als een gewoon burger – en ter dood veroordeeld.

b Buitenlandse vorsten zagen de onthoofding van de Franse koning als een ontoelaatbaar verstoring van de bestaande orde. Zij wilden de revolutie in Frankrijk onderdrukken uit angst dat in hun eigen land zich hetzelfde zou voordoen.

c Omdat de landen die met Frankrijk in oorlog waren, in wisselende bondgenootschappen (coalities) ten strijde trokken.

d Een directe oorzaak: de onthoofding van de Franse koning ‘gaf het laatste zetje naar een Europese oorlog’. Het was dus een aanleiding; als indirecte oorzaak speelde de revolutie zelf op de achtergrond. (Ook zonder onthoofding van de Franse koning zou het waarschijnlijk tot oorlogen tegen Frankrijk gekomen zijn; de tegenstanders van de revolutie hadden dan een andere gebeurtenis als aanleiding gekozen. De keizer van Oostenrijk bijvoorbeeld had al vóór de executie de oorlog aan Frankrijk verklaard.)

2a Op Elba, een klein eiland voor de Italiaanse kust. Daarheen werd hij verbannen in 1814, het jaar waarin deze spotprent gemaakt is. Zijn verbanning naar Sint Helena (een eiland in de Atlantische Oceaan) was in 1815, na een mislukte poging om in Frankrijk opnieuw de macht te grijpen en zijn Europese tegenstanders te verslaan.

b Rechtsomder op de spotprent wordt Napoleon verslagen en verdreven. In bron 3 wordt hiernaar verwezen met de zin ‘...de schande die (...) door de aanwezigheid van de vijand in Parijs...’

Op de bovenste trede op de tekening is Napoleon opgeklommen tot keizer. In bron 5 wordt hiernaar verwezen in de zin ‘Toen hij de troon besteeg (...)’ en ‘Als proletarische koning...’

Ook goed: Rechtsboven op de spotprent wordt Napoleon uit Spanje verdreven. Dat hij in Spanje was, kun je in bron 3 zien aan de zin ‘...het grote leger, dat (...) binnen de muren van (...) Madrid (...) is geweest.’

c Groot-Brittannië is een eiland. In de 18^e eeuw was de Britse vloot de sterkste ter wereld; het lukte Napoleon niet die te verslaan. Ook een handelsblokkade (heel Europa mocht geen handel meer drijven met Engeland: het Continentaal Stelsel) kreeg Engeland niet op de knieën.

d Nee. Vanuit Elba lukte het Napoleon wel om in Frankrijk opnieuw de macht te grijpen – door en groot deel van de Fransen werd hij als ‘verlosser’ binnengehaald – maar het opnieuw verslaan van zijn Europese tegenstanders mislukte; in Waterloo werd hij door de samenwerkende legers van Pruisen, Engeland en Nederland definitief verslagen.

3a Chateaubriand noemt drie oorzaken:

- Napoleon gaf het Franse volk wat het wilde: gelijkheid (doordat hij als ‘koning van het volk’ plaatsnam en als ‘proletarische koning’ andere koningen en edelen vernederde)
- Napoleon bezorgde Frankrijk de heerschappij over Europa; dat streelde de Franse ijdelheid en vergrootte Napoleons populariteit.
- Napoleon was uit Elba teruggekeerd om het Franse volk te verdedigen tegen zijn vijanden.

Napoleons militaire prestaties (‘de wonderen die hij met de wapenen verrichtte’) kun je ook apart als oorzaak van zijn populariteit opvoeren.

b Ja. Bron 2 laat zien dat Napoleon opklom van gewone soldaat tot keizer. Daarin onderscheidde hij zich van andere Europese vorsten (‘proletarische koning’). In bron 3 zegt Napoleon dat hij als leider slechts de gelijke is van het volk; zijn rechten, eer en roem zijn de rechten, eer en roem van het volk zelf. In bron 4 wordt de verovering van Italië gepresenteerd als ‘bevrijding’ (van het Italiaanse volk); ook dat past bij de interpretatie van Napoleon als koning der gelijkheid.

c Een letterlijk voorbeeld van die tirannie is in deze bronnen niet te vinden. In ‘bedekte termen’ wordt er wel naar verwezen in bron 2; daar klimt Napoleon steeds hoger, tot hij uiteindelijk keizer is, compleet met de symbolen van vorstelijke macht (mantel, staf). De maker van de spotprent wil daarmee duidelijk maken dat Napoleon zichzelf, stapsgewijs weliswaar, ver boven het gewone volk verhief (en uiteindelijk ook weer diep zou vallen).

4a A De Republiek (noordelijke Nederlanden) en de zuidelijke Nederlanden werden samengevoegd tot Koninkrijk der Nederlanden.

B Noord-Rijnland en Westfalen werden aan Pruisen toegevoegd.

C Noord-Italië werd aan Oostenrijk toegevoegd.

b Door deze wijzigingen moest Frankrijk worden ingesloten door staten die voldoende groot en sterk waren om zich tegen nieuwe Franse agressie te kunnen verdedigen. Ook werd erop gelet dat er binnen Europa sprake was van machtsverevenwicht: geen enkele van de 'grote mogendheden' mocht zo sterk worden dat het in verleiding kwam de andere aan te vallen.

c Restauratie betekent: in oude staat herstellen. Het Wenen Congres plaatste afgezette vorsten terug op hun troon, herstelde de rechten van de adel en beperkte de macht van de burgerij; pogingen om iets van de verworven vrijheden van burgers terug te winnen, werden hardhandig onderdrukt.

d Ja. Tot 1848 lukt het de samenwerkende (grote) staten de vrede in Europa te bewaren, zowel internationaal (geen onderlinge oorlogen) als binnenlands (liberalisme en nationalisme kregen geen voet aan de grond).

5a Frankrijk had een groot deel van Europa veroverd en verplichtte de bezette gebieden ('bondgenoten') om soldaten te leveren voor de legers van Napoleon.

b Waarschijnlijk was het een mengeling van beide. Napoleon verplichtte zijn 'bondgenoten' (zoals Nederland, dat door de Fransen bezet was) om soldaten te leveren. Tegelijk ging van het leger van Napoleon grote aantrekkingskracht uit, omdat soldaten deelden in de 'glorie' van het verspreiden van vrijheid en gelijkheid (voor de wet) door Europa. Napoleon behandelde en betaalde zijn soldaten beter dan de bevelhebbers in andere landen.

c Ja, dat blijkt uit de bron. De twee 'hoogten' die dit Hollandse corps veroverde werden door de Spanjaarden 'zwak' verdedigd, met maar weinig manschappen. Confrontaties als deze werden door het leger van Napoleon (in dit geval een Hollands onderdeel ervan) wel gewonnen, maar een beslissing werd er niet mee afgedwongen. Dat is een kenmerk van een guerrillaoorlog: speldenprikken uitdelen, geen grote veldslagen aangaan, de tegenstander uitputten.

6a Plunderingen waren regel, geen uitzondering; de legers van Napoleon moesten leven van wat zij in beslag konden nemen in de gebieden waar ze doorheen trokken.

b Op deze manier hoefde er geen lange bevoorradingslijnen te worden onderhouden. De legers waren mobieler, ze konden zich snel verplaatsen (er hoefde geen hele karavaan van voedsel mee). Het scheelde ook in kosten: het leger zorgde voor zijn eigen onderhoud.

c Napoleon probeerde Groot-Brittannië op de knieën te dwingen met een handelsblokkade. Britse goederen mochten dus niet in Europa worden verkocht (en omgekeerd).

d De Franse bezetters roofden en plunderden van de plaatselijke bevolking (bron 8) en maakten zich daarmee natuurlijk niet geliefd, hoe 'fraai' ook de idealen waren die ze kwamen verspreiden. De handelsblokkade trof veel mensen (vooral handelaren) in hun portemonnee. Omdat het bezettingleger de blokkade moest opleggen en handhaven, richtte het verzet daartegen zich op het leger.

7a Onderdanen hebben geen rechten; zij worden geregeerd. Burgers hebben wel rechten; zij kiezen hun eigen regering.

b De regering moet de bevolking behandelen als burgers (met rechten). Dan zullen zij zich achter de regering scharen en vechten voor de glorie van hun land.

c Ze zijn bang dat burgers, wanneer zij getraind en bewapend worden om te vechten, zich tegen hun eigen regeringen zullen keren (de macht zullen grijpen).

d Door de Franse revolutie werden alle Fransen 'burgers' met gelijke rechten voor de wet. Mede daardoor trad ook het effect op dat Guibert schetst: Frankrijk kon beschikken over een volksleger waarin gewone burgers (geen huurlingen dus) voor de glorie van de revolutie en hun vaderland vochten – met een toewijding en standvastigheid die lange tijd onoverwinnelijk leek.

Hoofdstuk 2 – De Krimoorlog

1a Kaart A. In 1860 was het Ottomaanse (Turkse) rijk het gebied ten noorden van de Zwarte Zee kwijtgeraakt aan Rusland. Pruisen was bij het Congres van Wenen uitgebreid met gebieden in het westen van (het huidige) Duitsland.

b Rusland was sinds de 17^e eeuw enorm in omvang toegenomen; midden 19^e eeuw was het de sterkste landmogendheid van Europa. Het beheerste het noorden van de Zwarte Zee en wilde zijn macht uitbreiden naar Constantinopel om toegang te krijgen tot de Middellandse Zee. Door andere Europese staten werd dit als bedreigend gezien: Rusland verstoortte het machtsverevenwicht dat in 1815 was gecreëerd. Engeland en Frankrijk zagen de Russische expansie richting Middellandse Zee als bedreiging van hun handels- en koloniale belangen.

c Het Turkse rijk was te groot en te zwak om zichzelf te verdedigen tegen de agressie van Oostenrijk (dat een deel van de Balkan innam, zie afbeelding 2.4), Rusland (dat de noordkust van de Zwarte Zee en de Kaukasus

bezette (afbeelding 2.4, bron 1) en de vele volken binnen de eigen grenzen die naar zelfstandigheid streefden en zo het centraal gezag verzwakten.

2a Doordat de Britse soldaten niet massaal werden ingezet voor één grote aanval, maar beetje bij beetje en zo een gemakkelijke prooi vormden voor schutters achter de verdedigingswerken.

b Gedeeltelijk. Op deze tekening is niet te zien hoe massaal of kleinschalig de Britse aanval is; hij lijkt eerder massaal (gezien de vele soldaten op de achtergrond) dan kleinschalig. Van de muur van kogels waar de aanvallers doorheen moesten en de massale verliezen die dit opleverde, is op de tekening weinig te zien. De Britse tekenaar wilde waarschijnlijk de nadruk leggen op de heldhaftigheid en de triomf. Teveel gesneuvelden afbeelden zou aan dat 'glorieuze' beeld afdoen.

c Bron 2. Gowing heeft kritiek op de Britse tactiek om de soldaten beetje bij beetje in te zetten. Dat klinkt geloofwaardig, want de belegering van Sebastopol duurde bijna anderhalf jaar. Wat Gowing vertelt, komt het meest overeen met wat in dit hoofdstuk over de strijd op de Krim wordt geschreven. Bron 3 is gemaakt kort na de val van Sebastopol en is waarschijnlijk bedoeld om de heldendaden van het Britse leger te eren. De tekening oogt niet als een poging de strijd zo realistisch mogelijk weer te geven.

d Uit de zinnen: 'Onze generaals maakten de fout...' en 'Als we zelfs maar tienduizend man hadden gehad... maar nee, de troepen werden beetje bij beetje ingezet, om vervolgens minutieus te worden afgeslacht.' Dit is kritiek op de legerleiding. Had Gowing kort na de Krimoorlog over de strijd geschreven, had hij die kritiek waarschijnlijk niet kunnen opschrijven zonder gevolgen voor zijn militaire loopbaan. In 1895 was dat gevaar er (voor hem) niet meer.

3a Het verhaal van Gortsjakov wordt bevestigd door bron 5; door bron 2 en 3 niet of nauwelijks.

- Gortsjakov stelt dat de aanval op Sebastopol bestond uit onophoudelijk artillerievuur; Gowing (bron 2) en bron 3 besteden daar geen aandacht aan, zij hebben het over de bestorming door soldaten.
- Gortsjakov stelt dat de Russische soldaten zich terugtrokken uit Redan om de verliezen (door de bombardementen van de vijand, niet door man tot man gevechten zoals die in bron 2 en 3 worden afgebeeld) te beperken; hij spreekt over terugtrekken. Volgens de tekening werd Sebastopol stormenderhand ingenomen. Die twee verhalen sluiten elkaar niet volledig uit, maar de nadruk is wel erg verschillend.
- Bron 5 komt volledig overeen met het verhaal van Gortsjakov: het onophoudelijk bestoken van Sebastopol (ook 's nachts, volgens deze tekening) met artillerie.

b Je kunt vragen stellen over de maker: wie was hij (of zij), wanneer schreef hij dit op (tekende hij dit), voor wie en met welke bedoelingen (motieven).

Je kunt letten op de inhoud van de bron zelf: klinkt het verhaal geloofwaardig, bevat het geen tegenstrijdigheden of ongerijmdheden?

4a – Het ontbrak de Britse soldaten aan geschikte kleding voor het winterse weer op de Krim.

- Het ontbrak de Britse soldaten aan geschikt materiaal voor hun legerkamp (de tenten boden te weinig bescherming tegen de kou).
- Het Britse leger had – volgens de maker van bron 7 – weinig aan de hulp van het Turkse leger. (Bron 7 drijft de spot met zowel de slechte Britse toerusting als de 'onbruikbare' Turkse soldaten).

b Die bijdrage was te verwaarlozen. Het Turkse leger was niet in staat gebleken het Turkse rijk tegen indringers te verdedigen. De Turkse vloot was in 1853 vlak voor de eigen kust vernietigd.

c De Britten vochten samen met de Fransen. Samen vormden ze een overmacht van 225 duizend soldaten tegenover de 50 duizend verdedigers van Sebastopol. Het was een kwestie van tijd voor Sebastopol zou vallen.

5a De medische voorzieningen waren volstrekt ontoereikend. Bovendien was de hygiëne erbarmelijk; schoon drinkwater was er niet of nauwelijks.

b Veel sterker. Ziekten maakten vele malen meer slachtoffers dan de oorlogshandelingen zelf.

c Die lijken vrij betrouwbaar. Usherwood schreef in een dagboek, voor zichzelf en niet voor publicatie, althans niet op dat moment. Motieven om te overdrijven lijken dus niet aan de orde. Bovendien heeft Usherwood kritiek op de medische voorzieningen; dat probleem wordt bevestigd door andere bronnen.

d Uit het verhaal van Usherwood rijst een beeld op van schandelijk slecht geregelde (medische) voorzieningen. Zulke kritiek werd niet op prijs gesteld: kranten zouden daar groot nieuws van maken en de politiek dwingen (straf)maatregelen te nemen. Het leger wilde liefst geen bemoeienis van buitenaf.

6a Ze deed hetzelfde werk als Florence Nightingale, de verpleegster die het als roeping zag onder de armen en kwetsbaren (in dit geval soldaten die slecht verzorgd werden) te werken.

b Door haar donkere huid: als zwarte vrouw werd ze buitengesloten. Ze vraagt zich af of het racisme dat ze uit de Verenigde Staten kent, in Groot-Britannië ontstaan is.

c Emancipatie.

7a Heel bijzonder: het was de eerste oorlog waarvan foto's gemaakt zijn.

b Afgezien van de gevaren die dat voor de fotograaf met zich meebracht: de belichtingstijd was te lang, dus alleen stilstaande dingen of mensen konden gefotografeerd worden.

c Waarschijnlijk wel. Op de foto is niets te zien dat de positie van de troepen verradt of het aanzien van het leger schaadt.

d De telegraaf. Daardoor kwam een bericht aan op de dag dat het verstuurd was. Dat gold ook voor instructies en bevelen. Het gevolg was dat de regering beter werd geïnformeerd over de stand van zaken op het slagveld en eerder kon ingrijpen. Het betekende ook dat nieuwsfeiten over de oorlog binnen enkele dagen in alle kranten stonden. Daardoor werd voor regering en leger belangrijker om rekening te houden met de publieke opinie.

Hoofdstuk 3 – De Frans-Duitse oorlog

1a Twee oorzaken:

- Uit bron 1 blijkt dat de Duitse industrie die van Frankrijk en Groot-Brittannië inhaalde. Daardoor nam ook de militaire macht van Duitsland – althans de optelsom van de Duitse vorstendommen – toe. Frankrijk zag dit als bedreiging; Pruisen, de sterkste Duitse staat, gebruikte zijn militaire macht om de Duitse eenwording af te dwingen.
- Uit bron 2 blijkt dat Pruisen in 1866 in oorlog was met Oostenrijk, en won. Frankrijk zag de Pruisische machtsuitbreiding als bedreiging en wilde die een halt toe roepen voor het te laats was (Pruisen te sterk was om militair te verslaan).

b Er is een verband: de machtsuitbreiding van Pruisen, zowel industrieel als militair. Die is uit beide bronnen af te leiden. Het verklaart (mede) de Franse politiek tegenover Pruisen en de Pruisische politiek tegenover Frankrijk, die zou uitmonden in de Frans-Duitse oorlog.

c Je eigen antwoord. Bijvoorbeeld: de industriële ontwikkeling van Duitsland (bron 1) is belangrijker; dat was de dieperliggende oorzaak van de Pruisische politiek om de leiding te nemen in de eenwording van Duitsland (waarvoor Oostenrijk buiten de deur moest worden gehouden) en om Duitsland een rol op het 'wereldtoneel' te laten spelen.

2a De oorlog tegen Denemarken in 1864, dat Sleeswijk en Holstein verloor.

De oorlog tegen Frankrijk in 1870-1871, dat Elzas en Lotharingen verloor.

De oorlog tegen Oostenrijk leverde geen gebiedsuitbreiding op, maar Oostenrijk verloor wel zijn invloed over zijn Duitse buurstaten en kon de Duitse eenwording niet meer tegenhouden. Ook die oorlog was dus een van de 'wegen' die moest worden 'ingeslagen'.

b De Noord-Duitse Bond kwam voort uit de oorlog tegen Oostenrijk. Het Duitse keizerrijk kwam voort uit de oorlog tegen Frankrijk.

c Na de Vrede van Frankfurt, was Elzas en Lotharingen zijn onderdeel van Duitsland, en dat werd in de Vrede van Frankfurt geregeld.

3a Het Duitse leger was beter georganiseerd en kon zich sneller verplaatsen dan het Franse leger. Het Franse leger was in enkele weken uitgeschakeld; de oorlog duurde daarna alleen voort omdat Parijs zich bleef verzetten tegen capitulatie.

b Enigszins bruikbaar. Het laat zien hoe de capitulatie van Napoleon door Duitse ogen werd gezien. Of de gebeurtenis werkelijk op deze manier verliep, kun je op basis van deze tekening alléén niet zeggen.

4a Als socialist was Engels op zoek naar 'voortekenen' van een revolutie: het omverwerpen van de bestaande sociale en politieke orde door de arbeidersklasse.

b Het harde optreden van het Pruisische leger wekte verzet op bij de bevolking, waarvan het merendeel zich in eerste instantie gelaten bij de nederlaag had neergelegd. Dat was een voedingsbodem voor de guerrilla, die in hevigheid toenam. Op die guerrilla werd door het Pruisische leger juist weer meedogenloos gereageerd.

c Omdat de vijand zich onzichtbaar houdt; af en toe slaan guerrillastrijders toe, om zich daarna meteen terug te trekken. Bovendien kunnen guerrillastrijders zich relatief eenvoudig onder de rest van de bevolking schuilhouden. Een regulier leger is nooit groot genoeg om een omvangrijk gebied volledig onder controle te houden. Het kan zijn (artillerie)kracht niet goed benutten.

5a Zwitserland was een klein land dat geen rol speelde in de Europese machtspolitiek; het was bij oorlogen en conflicten altijd neutraal geweest. Door Zwitserse inmenging voelde niemand zich bedreigd. Dat maakte het tot geschikte thuisbasis van het Rode Kruis.

b Volgens pacifisten speelde het Rode Kruis de oorlogvoerende partijen alleen maar in de kaart: neutrale artsen zorgden voor de gewonden, zodat de legers zelf op volle kracht konden blijven doorvechten. Het ging de

pacifisten ook te ver dat het Rode Kruis het oorlogsrecht erkende; daarmee gaf je – vonden zij – te kennen dat je oorlog een toegestaan middel vond om conflicten te beslechten.

c Het burgerlijk beschavingsideaal hield in dat ruw, onbeheerst en gewelddadig gedrag moest worden teruggedrongen. De Geneefse Conventie past dat streven toe op – zelfs – de oorlogvoering. Oorlog mag dan onontkoombaar zijn, ze moet op een ‘beschaafde’ manier gevoerd worden, met spelregels waar iedereen zich aan houdt en een zo menselijk mogelijke behandeling van krijgsgevangenen en gewonden.

d De plicht om goed voor krijgsgevangenen en gewonden te zorgen leverde het leger extra werk en risico's op. Krijgsgevangenen moesten worden weggevoerd en bewaakt. Dat legde beslag op een deel van de soldaten en kon bij een snelle opmars voor vertraging zorgen; voor verzorging van gewonden geldt hetzelfde. Het Rode kruis zag overal op toe en verleende zelf medische ondersteuning. Hun aanwezigheid werd in veel gevallen ongetwijfeld als lastig ervaren, met name door de legerleiding. De soldaten zelf begrepen dat het Rode Kruis er op een dag ook voor hen zou kunnen zijn.

6a Met de opkomst van het liberalisme, nationalisme en socialisme als politiek-maatschappelijke stromingen; met de voortschrijdende democratisering van steeds meer mannen en uiteindelijk ook vrouwen aan het politieke proces; met de opkomst van emancipatiebewegingen die gelijkberechtiging voor achtergestelde groepen eisen.

b De gegoede burgerij; daar zaten de meeste huis- en fabriekseigenaren en werkgevers (maatregel 2, 4, 5 en 6); het leger (maatregel 1); de geestelijkheid en ‘strengere’ katholieken (maatregel 3).

c Gelovige arbeiders kunnen bezwaar hebben tegen de antikerkelijke maatregelen van de commune. Arbeiders zouden zich ook zorgen kunnen maken over de nationale garde, waar zij misschien zelf in zouden moeten dienen.

7a Er stonden twee bevolkingsgroepen tegenover elkaar: de arbeidersklasse tegenover de gegoede burgerij (gesteund door de kerk). Het gaat dus om een gewapende strijd om de macht tussen de burgers in één land, een burgeroorlog.

b Redelijk betrouwbaar: er zijn maar weinig verschillen tussen de tekening en de foto; de tekening is wat dramatischer omdat het schieten dan al in gang is, en op de tekening worden de toeschouwers meer op afstand gehouden.

c Je eigen antwoord. Bijvoorbeeld: Dat is niet juist; het is maar net welke vragen je aan die bron stelt. Een foto is een momentopname, genomen door iemand die keuzes maakt en daar motieven voor heeft, die dingen toont en andere dingen juist niet toont; het is, kortom, een opname van een klein stukje van de werkelijkheid die deze werkelijkheid geen recht hoeft te doen. Bovendien kunnen foto's bewerkt worden (montage: dingen weghalen met name).

Hoofdstuk 4 – De Eerste Wereldoorlog: ontstaan en verloop

1a Uit het overzicht blijkt dat de bondgenoten van landen die als eerste de oorlog aan een ander land verklaren, snel volgden om datzelfde land ook de oorlog te verklaren – ook als die landen niet rechtstreeks met elkaar in gevecht waren of dreigden te raken. Bijvoorbeeld: twee dagen nadat Japan de oorlog heeft verklaard aan Duitsland, verklaart de bondgenoot van Duitsland, Oostenrijk-Hongarije, de oorlog aan Japan – terwijl Oostenrijk-Hongarije op geen enkele manier zelf bedreigd werd door het Japanse leger (het had ook geen koloniën die het gevaar liepen door de Japanners te worden ingenomen).

b Het was een wereldwijde oorlog, want uit drie continenten namen landen er deel aan. Europa, Amerika en Azië. Ook de koloniën van de Europese landen raakten bij de oorlog betrokken.

c De Duitse beslissing een onbeperkte duikbotenoorlog te ontketenen (februari 1917), waarbij ook Amerikaanse schepen tot zinken werden gebracht.

d Nederland was in de Eerste Wereldoorlog neutraal en die neutraliteit werd door alle oorlogvoerende partijen gerespecteerd. Het hoefde dus aan niemand de oorlog te verklaren en niemand verklaarde de oorlog aan Nederland.

e Oostenrijk-Hongarije had voor zijn oorlogsverklaring aan Servië een concrete aanleiding: het wilde maatregelen treffen tegen de terroristische groep die de Oostenrijkse troonopvolger hadden vermoord. In alle oorlogsverklaringen daarna ging het initiatief uit van Duitsland: dat verklaarde de oorlog aan Rusland (1 augustus) en Frankrijk (3 augustus) en zet ook als eerste zijn legers in (trekt door het neutrale Luxemburg op 1 augustus, trekt door het neutrale België op 4 augustus).

2a De grens tussen Duitsland en Frankrijk was door de Fransen versterkt met forten die vrijwel onneembaar werden geacht, en Frankrijk had daar ook de meeste soldaten gelegerd. Het Duitse leger besloot om deze verdedigingslinie heen te trekken. Daarvoor moest het wel door het neutrale België trekken.

b Engeland had in een verdrag uit 1839 België beloofd zijn neutraliteit te beschermen: al België werd aangevallen, zouden de Engelsen te hulp schieten.

Als Duitsland bezit zou nemen van België, dat met zijn kustlijn slechts 40 kilometer van Engeland verwijderd is, zou het een aanval op Engeland kunnen ondernemen. Duitsland zou bezit nemen van de haven van Antwerpen; als het daar zijn vloot zou onderbrengen, zou die een voortdurend gevaar vormen voor Engeland zelf en voor de Engelse handel over zee.

c Engeland had een verdrag gesloten met Frankrijk en Rusland, waarin zij beloofden elkaar in geval van oorlog bij te staan. Zodra Duitsland het Franse grondgebied had betreden, was Engeland verplicht geweest de wapens op te nemen tegen Duitsland.

d Duitsland wilde in korte tijd Frankrijk verslaan, zodat het zijn soldaten per trein naar het oostfront kon brengen om daar de aanval op Rusland te openen. Als het Duitse leger zijn aanvalskracht over twee fronten moest verdelen, kon het minder krachtig toeslaan.

e Nee, de opmars naar Parijs, via België, verliep minder snel dan de Duitsers hadden gepland. Dat kwam doordat het Belgische leger meer weerstand bood dan verwacht, en doordat Engeland België te hulp kwam en zo snel troepen ter plaatse had.

3a Nationalisme was een belangrijke indirecte oorzaak van de Eerste Wereldoorlog: de oorlog was een gelegenheid om te bewijzen dat het eigen volk beter en sterker was dan de andere volken.

b De treinreiziger in bron 1 is zo overtuigt van de superioriteit van het Duitse volk, dat hij de scheve verhoudingen in aantallen soldaten tussen de Centralen en Geallieerden wegwuift als onbelangrijk. Veel mensen dachten dat de oorlog beslist zou worden door de moed en vastberadenheid van de eigen soldaten, en die was, dachten zij, zoveel groter dan die van de anderen, dat een oorlog nooit lang kon duren.

c Het was lang geleden dat op Europese bodem een oorlog was uitgevochten; sinds de Frans-Duitse oorlog uit 1871 was dat niet mee gebeurd. De gewone bevolking had weinig zicht op de militaire ontwikkelingen die zich sindsdien hadden voorgedaan, en bovendien: de ‘vorige’ oorlog had ook nauwelijks een jaar geduurd, dus waarom zou een volgende oorlog langer duren?

De militaire ontwikkelingen – veel sterkere artillerie, mitrailleurs, mijnen – waren meer in het voordeel van de verdedigende partij dan in die van de aanvallende partij; het forceren van een beslissing met een of meer grote veldslagen behoorde, zo bleek, tot het verleden.

4a De boodschap: de Duitse keizer en de Duitse legerleiding geeft niets om de levens van zijn eigen soldaten. Zij staan op een berg gesneuveld soldaten, en nog is Verdun niet in zicht (veroverd); dan moeten er, zegt de keizer, maar nóg meer soldaten worden ingezet.

b Gedeeltelijk. Aan grote delen van het westfront hielden de soldaten van beide kanten zich gedeisd; vaak was zelfs sprake van een zekere verstandhouding (als jullie het ons niet te moeilijk maken, doen wij dat ook niet voor jullie). Maar dat is slechts een deel van het verhaal. Op veel plaatsen aan het front werd wel onophoudelijk gevochten – sterker nog, werden de soldaten met duizenden tegelijk in kansloze aanvallen op de loopgraven van de vijand afgestuurd, waar ze door artillerie, mitrailleur- en geweervuur werden neergemaaid.

c De leefomstandigheden in de loopgraven, waar soldaten vaak dagenlang onafgebroken verbleven, waren slecht. Het was er vochtig en koud, de hygiëne was slecht, en in de loopgraven zelf was de medische verzorging ontoereikend.

d De medische verzorging was beter georganiseerd. De voorste loopgraven waren vaak verbonden met achterliggende loopgraven, waardoor gewonden relatief snel konden worden afgevoerd. Chirurgen hadden meer kennis van levensreddende ingrepen, zoals amputaties, en er was ook meer bekend over de oorzaken van besmettelijke ziekten; het belang van schoon water en hygiëne werd onderkend – wat beslist niet betekende dat die zaken altijd voorhanden waren. En soldaten die tussen de linies in lagen konden niet worden afgevoerd; zij overleefden dat meestal niet.

5a Rusland erkent zijn nederlaag in de oorlog tegen de Centralen, trekt zijn leger en vloot terug en staat een (flink) deel van zijn grondgebied af.

b In Rusland hadden de communisten in een revolutie de macht gegrepen. Het leger, dat voor het grootste deel uit boeren bestond, wilde niet verder vechten. Om deze groep niet tegen zich in het harnas te jagen, besloot de communistische regering vrede te sluiten, hoe hoog de prijs ook was die daarvoor betaald moest worden. Alleen zo kon de revolutie gered worden; de communisten konden dan hun aandacht richten op het uitschakelen van hun tegenstander in eigen land. Waarschijnlijk dachten ze het verloren gebied op een later moment weer terug te krijgen, bijvoorbeeld doordat ook in Duitsland de communisten de macht zouden grijpen en dan hun communistische broeders in Rusland zouden teruggeven wat eerder was afgepakt.

c De geallieerden in West-Europa hadden gehoopt en verwacht dat Rusland tot het einde toe zou doorvechten; Rusland was een onmetelijk groot land, dat (zoals ook Napoleon had ontdekt) niet zomaar verslagen en bezet

kon worden. Nu de Russen de strijd staakten, kon Duitsland zijn soldaten van het oostfront naar het westfront verplaatsen en proberen een doorbraak te forceren.

6a Duitsland had aangekondigd de onbepaalde duikbotenoorlog te hervatten, en meteen de daad bij het woord gevoegd. Dat hield in dat Duitsland zich het recht voorbeheld alle schepen die verdacht werden handel te bedrijven met Engeland, tot zinken te brengen. Voor de Verenigde Staten was dit onaanvaardbaar; het betekende dat hun handelsschepen en zelfs hun passagiersschepen zouden worden aangevallen.

b Wilson zag Duitsland als een bedreiging voor de verbreiding van vrijheid en democratie over de wereld. Het respecteerde het internationale recht niet en viel neutrale landen aan. Een wereld waar de sterkste en brutaalste de dienst uitmaakt, was een bedreiging voor de vrijhandel. Op de achtergrond was dit de reden dat Wilson Duitsland een halt toe wilde roepen.

c Wilson zegt dat het Duitse volk de oorlog niet gewild heeft; de oorlog heeft hen net zo overvallen als alle anderen. Voor de gewone Duitsers voelt hij slechts sympathie en vriendschap, zegt hij.

In de propaganda van Engeland en Frankrijk werden de Duitsers een stuk minder vriendelijk afgeschilderd. Twee redenen voor Wilson om over het Duitse volk geen onaardige dingen te zeggen:

- Daarmee zou hij de haat tussen de oorlogvoerende partijen alleen maar opvoeren. Wilson hoopte juist dat door onderhandelingen de oorlog kon worden beëindigd; het hielp dan niet om het vijandbeeld te voeden.
- De Verenigde Staten waren een land van immigranten; miljoenen Amerikanen waren slechts een of twee generaties geleden naar de Verenigde Staten gekomen. Deze bevolkingsgroep wilde hij niet van zich (of van de andere Amerikanen) vervreemden door anti-Duitse propaganda te bedrijven.

d De Amerikaanse deelname aan de Eerste Wereldoorlog was waarschijnlijk beslissend; in elk geval heeft de Amerikaanse bijdrage de oorlog verkort. Het westfront had jarenlang muurvast gezeten, maar met de extra soldaten die van het oostfront kwamen, wist Duitsland in het voorjaar van 1918 een stuk dichterbij Parijs te komen. Met de inzet van honderdduizenden 'frisse', goed ugeruste Amerikaanse soldaten kon de Duitse opmars gekeerd worden; daarna was duidelijk dat Duitsland de oorlog zou gaan verliezen, want tegen de groeiende Amerikaanse overmacht kon het niet op.

De Amerikanen konden na hun oorlogsverklaring de geallieerden ook zonder terughoudendheid helpen met wapens en andere goederen.

(Uiteraard is het onmogelijk om te 'bewijzen' dat Duitsland de oorlog zonder Amerikaanse inmenging niet verloren zou hebben.)

7a Het affiche moet Britse arbeiders ontmoedigen om te staken; het doet een beroep op hun vaderlandsliefde en hun solidariteit met de soldaten aan het front. Iedereen moet zijn plicht doen, zijn steentje bijdragen. Staken in oorlogstijd om een hoger loon af te dwingen komt neer op landverraad.

b Oorlogseconomie: een economie die ten dienste staat aan de oorlogvoering. Op het affiche worden mensen opgeroepen om te gaan werken – in de nationale dienst, een soort dienstplicht, maar dan om te werken – zodat er meer mannen vrijkomen om in het leger te dienen. Als je mee wilt doen aan de oorlog, kan dat ook door te gaan werken, is de boodschap – de economie staat dus ten dienste van de oorlogsinspanningen.

c Zeppelins waren langzaam, weinig wendbaar en uiterst kwetsbaar. Het was niet mogelijk om heel precies de beoogde doelen te bestoken, de bommen vielen vrij willekeurig op de stad. Je kon er dus wel angst mee aanjagen en schade mee aanrichten, maar in militaire zin was het een weinig doelgericht en effectief wapen.

d De kosten en risico's van deze manier van aanvallen waren gering: er hoefden geen grote aantallen soldaten te worden ingezet en het mogelijke verlies van materieel was te overzien. In verhouding hiermee was het (vooral psychologische) effect van een zeppelinbombardement groot.

e Een totale oorlog heeft invloed op (vrijwel) alle onderdelen van de samenleving en betreft (vrijwel) de hele bevolking bij de strijd. Bron 9 t/m 12 laten een deel van die invloed zien:

- Bron 9 laat zien dat de oorlog gebruikt werd om de arbeidsverhoudingen te beïnvloeden (staken werd sterk afgekeurd, gelijkgesteld aan landverraad).
- Bron 10 laat zien dat de bevolking werd gemobiliseerd om te gaan werken. Alleen zo kon economisch gezien de afwezigheid van ruim een miljoen arbeiders – die nu in het leger zaten - worden goedge maakt.
- Bron 11 laat zien dat ook niet-militaire doelen, zoals steden waar alleen burgerbevolking verbleef, werden gebombardeerd.
- Bron 12 laat zien dat de oorlog zich tot in alle 'uithoeken' (vanuit Europees perspectief uiteraard) van de wereld uitstrekte, en dat dit geen oorlog was van soldaten tegen soldaten, maar dat – zo stelt het affiche - de toekomst van 'je familie' op het spel staat.

8 De dolkstootlegende houdt in dat de bevolking werd wijsgemaakt dat het Duitse leger aan de winnende hand was (of op zijn minst moedig standhield) tot het werd verraden door de socialistische regering, die een voor Duitsland vernederende vrede had gesloten. Daarmee had de regering (de politiek, de democratie) het leger in de rug gestoken, verraden.

De toestand die Mak beschrijft laat zien dat de nederlaag van Duitsland voor de meeste Duitsers als donderslag bij heldere hemel was gekomen. In de zomer van 1918 leek Duitsland er nog zo goed voor te staan: heer en meester over een enorm grondgebied, de kanonnen op Parijs gericht (dus een kwestie van tijd voor Frankrijk de strijd zou staken), geen enkele vijandelijke soldaat op Duits grondgebied. Dat die zo rooskleurige toestand binnen drie maanden kon omkeren in een onafwendbare nederlaag, en dus in het accepteren van een wapenstilstand zonder voorwaarden en later een zeer nadelig vredesverdrag, dat was voor veel Duitsers niet te bevatten – en het leger hield de mythe van de goed verlopen oorlog natuurlijk in stand en speelde de slachtofferrol.

Hoofdstuk 5 – De Eerste Wereldoorlog: soldaten en burgers

1a De pragmatische, op overleven gerichte kant: de bronnen beschrijven hoe deze soldaten het ‘rustig aan’ doen en niet als (door haat vervulde) bezetenen de vijand te lijf gingen. Tussen de soldaten van de strijdende partijen was juist sprake van een zekere verstandhouding: we moeten deze oorlog uitvechten, maar laten we de oorlog niet tot een hel maken.

b Omdat dit beeld indruiste tegen de propaganda waarmee de burgers aan het thuisfront werden ‘gevoed’. In dat beeld waren de Duitse soldaten ‘beesten’ en leverden de Franse soldaten dag in dag uit een heldhaftige strijd op leven en dood. In werkelijkheid bleek daar – in de hier beschreven situaties – weinig van te kloppen.

c Bedoeld wordt het oorlogvoeren met moderne technologie, waarbij tegenstanders konden worden gedood met een druk op de knop, zonder ze in de ogen te kijken. Voorbeelden van oorlogvoering die daarop lijkt, is het gebruik van gifgas, het gebruik van torpedo's door duikboten, het gebruik van artillerie op tientallen kilometers afstand, het gebruik van zeppelins.

2a Bron 3 stelt de oorlog voor als een gevecht van man-tot-man, eerder met bajonet dan met geweervuur. Het lijkt een type strijd waarin fitte, dappere soldaten een zeker voordeel kunnen behalen. Bron 4 laat zien dat een loopgravengevecht (in de meeste gevallen) vooral prijsschieten was, of, vanuit perspectief van de aanvallende partij, een vrijwel kansloze ondermijning die meer met kansberekening dan met fitheid of moed te maken had.

b Er zijn meerdere verklaringen mogelijk voor het verschil in beeldvorming (je hoeft er maar één te noemen):

- Man-tot-man gevechten zoals in bron 3 vonden wel degelijk plaats, maar daar zijn weinig tot geen foto's van omdat fotografen daar nu eenmaal niet middenin konden zitten.
- De tekenaar schotelt zijn ‘lezers’ bewust een ‘romantisch’ beeld voor van de oorlog. Zou hij tekenen wat er op de foto te zien is, zou dat waarschijnlijk tot onrust en verontwaardiging leiden; de foto roept veel sterker het beeld op van zinloos bloedvergieten dan de tekening van bron 3.
- De foto is gemaakt door een Duitser (want hij is genomen vanaf de Duitse kant) en benadrukt daarom de effectiviteit van de Duitse verdediging tegen het geallieerde offensief bij Verdun – kijk maar, rustig blijven en goed mikken, dan komen ze er nooit doorheen. De tekening is gemaakt door een Fransman en benadrukt dat het geallieerde offensief zinvol is – op de tekening lijken de Franse soldaten (rechts) door de Duitse linie heen te breken.
- De loopgravenoorlog bij Verdun was in 1915 nog relatief ‘rustig’ en overzichtelijk, zoals op de foto te zien is. In 1916 werd het Verdunoffensief gelanceerd; toen zag de strijd er eerder uit zoals op de tekening is weergegeven.

c De tekening in bron 3 is het meest geschikt om propaganda mee te bedrijven: hier lijkt oorlogvoeren op een gevecht van soldaat tegen soldaat, waarbij moed en karakter de doorslag kunnen geven. Het ‘prijsschieten’ zoals afgebeeld op de foto (bron 4) is aan het thuisfront moeilijk te verkopen – en zeker niet als heldhaftig verhaal.

3a - Naarmate de oorlog langer duurde, namen meer vrouwen het werk over van mannen die als soldaat naar het front gestuurd werden.

- Vrouwen uit de lagere sociale klassen hadden meer kans op een betere baan en een hoger loon.

b – Vrouwen gingen, nu ze meer buitenshuis kwamen en tussen mannen (en andere vrouwen) verkeerden, meer aandacht aan uiterlijke verzorging besteden.

- De omgang tussen de seksen werd vrijer; mensen realiseerden zich dat het leven zo voorbij kon zijn, en wilden ervan genieten nu het nog kon. Voor vrouwen, van wie altijd ingetogen gedrag werd verwacht, betekende dit de grootste gedragsverandering.

c Deze vrouwen hadden voor de oorlog nooit gewerkt. Daardoor waren ze afhankelijk van het geld van hun vader of echtgenoot. Nu ze werkten, konden ze over een eigen inkomen beschikken. Daardoor nam hun zelfvertrouwen toe.

d Toen de mannen terugkeerden van het front nam het aantal werkende vrouwen weer af tot vooroorlogs niveau, maar het toegenomen zelfvertrouwen, de toegenomen waardering voor vrouwen en de mentaliteitsverandering die dit met zich meebracht, konden niet meer worden tenietgedaan. Op termijn zouden vrouwen hun opmars – actieve deelname aan de economie, dat wil zeggen met een betaalde baan – gestaag voortzetten. (Om het effect

van de oorlog op de economische en sociale positie van vrouwen te ‘meten’, moet je dus niet alleen naar de toestand in 1920 kijken; dat is een momentopname. Je moet kijken naar de ontwikkeling op langere termijn.)

e De vrouw op het affiche werkt als verpleegster en levert zo haar bijdrage aan het winnen van de oorlog.

f Dat verpleegsters helpen bij de verzorging van gewonde soldaten, is op dit affiche iets vanzelfsprekends: zij doen hun werk, lever jij nu ook een bijdrage (door geld te storten). In de Krimoorlog was de aanwezigheid van verpleegsters aan het front nog een taboe (dat door Florence Nightingale doorbroken werd).

4a Als je de cijfers goed bekijkt, blijkt dat vooral te komen door het hoge aantal Russische krijgsgevangenen (ruim zeventig procent van het totaal aantal geallieerde krijgsgevangenen). Rusland was in de Eerste Wereldoorlog verpletterend verslagen; doordat het nieuwe, communistische regime een strenge vrede van Duitsland accepteerde (om de revolutie te redden), verloor het een enorm gebied en vielen honderdduizenden soldaten in handen van het Duitse leger.

Aan de kant van de Centralen werden onevenredig veel Oostenrijkse soldaten krijgsgevangen gemaakt. Als je Rusland en Oostenrijk buiten de optelsom laat, is het verschil veel minder groot (1,35 miljoen geallieerde krijgsgevangenen tegenover 900 duizend Centralen).

b De Verenigde Staten namen pas vanaf april 1917 aan de oorlog deel en moesten toen eerst hun troepensterkte nog toen al geweest. De meeste Amerikaanse soldaten vochten minder dan een jaar. Bovendien betraden zij het strijdperk goed bewapend en goed getraind, en werden zij door hun officieren niet ‘roekeloos’ in de strijd geworpen; dat zou voor het thuisfront niet te verkopen zijn geweest, het was immers niet ‘hun’ oorlog.

c Burger werden getroffen door artilleriebeschietingen, door wreedheden van het bezettende leger, door honger, ziekte en uitputting.

d Je eigen antwoord. Bijvoorbeeld: Soldaten uit de koloniën van de oorlogvoerende landen liepen een veel grotere kans om te sterven dan de soldaten uit die oorlogvoerende landen zelf.

5a De geallieerden beschikten over een veel grotere bevolking (892 miljoen tegenover 143 miljoen Centralen) en daarmee over een grotere economische kracht en een groter reservoir aan menskracht om uit te putten voor het leger.

b Bij Geallieerden en Centralen samen waren 1,5 miljard mensen in oorlog (1035 miljoen in de ‘moederlanden’ en 465 miljoen mensen in de koloniën van deze landen). Op een wereldbevolking van 1864 miljoen is dat ruim tachtig procent.

c Bron 8 laat zien hoeveel inwoners die koloniën hadden; in de koloniën van de Geallieerden leefden er 34 maal zoveel als in die van de Centralen. Het bevolkingstal zegt echter niets over de rol die koloniën in de oorlogvoering speelden: hoeveel soldaten werden hieruit gerekruteerd? (Misschien uit de koloniën van de Centralen wel meer dan uit die van de Geallieerden; dat kun je aan deze cijfers niet zien.) Daarom kun je de stelling dat koloniën ‘doorslaggevend’ waren niet bewijzen; je kunt de stelling ook niet weerleggen, want het zou best zo kunnen zijn (misschien was de economische bijdragen van de koloniën, bijvoorbeeld in de vorm van grondstoffen, wel cruciaal), maar dat kun je aan het bevolkingstal alleen niet zien.

6a Bij de Eerste Wereldoorlog was een veel groter deel van de wereldbevolking betrokken dan bij de andere drie oorlogen; er werden alleen al 65 miljoen soldaten gemobiliseerd, die allemaal betaald, gevoed en bewapend moesten worden. De legers waren dus omvangrijker, de bewapening was moderner en grootschaliger (dus kostbaarder). Bovendien duurde de Eerste Wereldoorlog langer dan de Krimoorlog en Frans-Duitse oorlog.

b Er was ook een groter aantal inwoners ‘beschikbaar’ dat het benodigde geld voor de oorlog bijeen moest brengen; in de oorlogvoerende landen woonde ruim tachtig procent van de wereldbevolking, en in beginsel konden al die mensen worden ingezet in de oorlogseconomie – dus door (gratis) arbeidstijd beschikbaar te stellen of door belastingen te betalen kon deze mensenmassa de kosten ophoesten.

c Het precies in kaart brengen van alle (soorten) kosten die een oorlog met zich meebrengt is erg ingewikkeld: wat tel je mee en wat niet? Hoe nauwkeurig zijn vervolgens de cijfers waarover je beschikt? Met name van de Napoleontische oorlogen, die eigenlijk bestonden uit een lange reeks veldtochten en veldslagen met legers van steeds wisselende omvang (waarbij het Franse leger bovendien ‘leefde van het land’: hoe bereken je de kosten dáárvan?) zijn moeilijk in uitgaven uit te drukken; voor een ‘totale oorlog’ als de Eerste Wereldoorlog geldt eigenlijk hetzelfde; over de periode 1914-1918 beschikken we wel over veel cijfers, maar wat reken je in zo’n totale oorlog allemaal mee als ‘oorlogskosten’ en wat niet? Dat moet bijna wel met enig nattevingerwerk gepaard gaan.

7a De tekenaar wil duidelijk maken dat het nu de beurt is aan Duitsland om door de Fransen verslagen en vernederd te worden, zoals zij dat in 1871 met de Fransen hadden gedaan. Drie beeldelementen:

- Het jaartal 1871 bovenin (Vrede van Frankfurt) en het jaartal 1919 in het midden (Vrede van Versailles).
- Dezelfde vrouw die op het bovenste tafereel verslagen aan tafel zit en door een Duitse punthelm (met ernaast Bismarck) wordt gedwongen iets te ondertekenen, staat in het onderste tafereel als overwinnaar die de Duitse punthelm laat tekenen.

- Onderaan staat in het Frans: het is jouw beurt Duitsland!

b De tekenaar wil duidelijk maken dat de harde strafmaatregelen die Duitsland door het Verdrag van Versailles krijgt opgelegd, de bron hebben gevormd voor de Tweede Wereldoorlog: het kind zal, wanneer het groot is, wraak willen nemen en de wapens oppakken (toekomstig kanonnavoer). Drie beeldelementen:

- Rechts staan de leiders van de Geallieerden, die Duitsland het strenge verdrag oplegden.

- Onderaan de zuil ligt een papier waarop staat 'vredeverdrag'. Kennelijk heeft het kind dat net gezien, waarop het in huilen is uitgebarsten.

- Het huilende kind moet de Duitse jeugd voorstellen, die in 1940 (dat jaartal staat in het klein boven het kind) wraak zal willen nemen.

c Frankrijk wilde de nederlaag van 1871 en de vernedering die Duitsland de Fransen oplegde (onder meer door het afnemen van Elzas en Lotharingen) wreken. De Franse wraakzucht droeg bij aan het klimaat waarin in 1914 een nieuwe oorlog ontstond, de Eerste Wereldoorlog. De vernedering van Duitsland na de Eerste Wereldoorlog is een belangrijke oorzaak van de Tweede Wereldoorlog, want net als eerder de Fransen zinden de Duitsers op wraak, en op teruggave van wat heb was afgenomen.

d Je eigen antwoord. Bijvoorbeeld: Zo kun je dat niet zeggen; alleen doordat wij weten wat er na 1919 is gebeurd, zien we het Verdrag van Versailles als een vergissing. Maar in alle oorlogen die in dit katern zijn besproken, legde de overwinnaar de verliezer strafmaatregelen op, vooral in 1871. Wat de overwinnaars in Versailles deden, was dus niet zo onlogisch. Doel van de strenge vrede was ook te voorkomen dat Duitsland opnieuw een agressieve buitenlandse politiek zou voeren. Als de naleving van het verdrag beter was geregeld (door Duitsland meteen aan te pakken wanneer het zich niet aan de afspraken hield), was er weinig aan de hand geweest.

Ook goed: Ja, dat standpunt is wel te verdedigen. Uit de Franse frustratie over 1871 had iedereen, ook de Fransen zelf, lering kunnen trekken door te bedenken dat het niet verstandig is een verslagen vijand zo te vernederen; je weet dan vrijwel zeker dat het ooit zijn gram zal willen halen. Dat is niet alleen wijsheid achteraf; ook in 1919 waren er al mensen die voorspelden dat dit de bron zou zijn van een nieuw conflict; zij kregen gelijk.

Casus hoofdstuk 1 - Een D-day bij Den Helder

1a – De Engelsen wilden de Fransgezinde regering van Holland afzetten en het huis van Oranje op de troon herstellen (bron 5, 6).

- Een afleidingsmanoeuvre: door Holland binnen te vallen zouden de Engelsen extra Franse soldaten naar Holland lokken. De Engelse bondgenoten in Midden-Europa zouden dan meer kans maken in hun strijd tegen de Franse legers. (bron 2, 4)

- De Engelsen wilden via Holland doorstoten naar de Zuidelijke Nederlanden te veroveren op de Fransen (bron 1).

b Je eigen antwoord. Bijvoorbeeld: De Engelsen wilden de Nederlanden bevrijden van Fransgezinden en het huis van Oranje herstellen. Daarmee zou het voor de Engelse kust iets veiliger worden, en het zou voor Frankrijk een gevoelige tik zijn.

c De enigen die de Engelsen motieven kenden, waren waarschijnlijk de Engelse (en mogelijk Russische) leiders zelf. Historici zouden bronnen moeten vinden waarin de besluiten van die leiders staan opgetekend, bijvoorbeeld persoonlijke herinneringen van deze leiders die pas later werden gepubliceerd.

2a De 40 duizend soldaten van de invasiemacht werden niet in één keer ontscheept maar in gedeelten. Dat maakte een aanval op deze soldaten kansrijker, en het gaf de verdedigers (wat) tijd om de verdediging te organiseren. Het verrassingseffect was niet optimaal. (bron 2)

De Engelsen gingen eerder aan land dan de Russen omdat zij niet wilden dat de Russen hun plan zouden ontdekken om ook de Zuidelijke Nederlanden te veroveren. Ze waren bang dat de Russen dit direct zouden doorbrieven aan hun Oostenrijkse bondgenoten. De Zuidelijke Nederlanden behoorden tot de Franse inval van 1795 tot Oostenrijk. (bron 1)

De Engelsen en Russen werkten slecht samen omdat ze elkaar wantrouwden (bron 1).

b Je eigen antwoord. Slechte voorbereiding van de invasie. Of: Een troepenmacht van 40 duizend was gewoon niet voldoende om het Frans-Bataafse leger te verslaan. (Enzovoort.)

c De Engelsen kregen ondanks hun nederlaag een vrije aftocht (zij konden dus vertrekken zonder krijgsgevangenen achter te laten) en mochten ook de vloot van de Bataafse republiek, die zij eerder hadden veroverd, mee naar Engeland nemen.

3 Je eigen antwoord. De overeenkomst is dat op een vreemde bezetting verschillend wordt gereageerd; sommige mensen kunnen zich vinden in de plannen van de bezetter, of het heeft te weinig persoonlijke gevolgen om zich

er actief tegen te verzetten. Andere verwerpen de ideeën en plannen van de bezetter en verzetten zich wel actief, misschien ook omdat zij er persoonlijke gevolgen van ondervinden. Een andere overeenkomst is dat het merendeel van de bevolking passief bleef. In Hoorn en Haarlem kwamen in 1799 van beide partijen honderden mensen op de been, maar je zou ook kunnen zeggen dat honderdduizenden niet op de been kwamen. De meeste burgers wachten af hoe het afloopt en mengen zich niet actief in de strijd.

Een andere overeenkomst is dat in 1799 de Fransen een deel van Europa hadden veroverd. Hun heerschappij leek voorlopig onaantastbaar, zoals die van de Duitsers (in West-Europa) onaantastbaar leek tot de D-day van juni 1944.

Casus hoofdstuk 4 - Oorlog en emancipatie

1a Bron 5 bevestigt dit. Er kwam (in Frankrijk) wetgeving om de vooroorlogse toestand te herstellen, mede omdat men zich zorgden maakten over het geboortecijfer.

Bron 4 bevestigt dit; het aantal en het percentage werkende vrouwen nam na 1921 af.

b Kiesrecht verwerven (bron 1); vrijer gedrag, zoals mannenkleding dragen en alleen over straat gaan (bron 6)

c Je eigen antwoord. Bijvoorbeeld: Meer werkende vrouwen. Alleen door zelf te werken werden vrouwen economisch onafhankelijk van mannen. (Kiesrecht alleen hoeft in de praktijk nog weinig op te leveren.)

2a In Engeland kregen in 1916 alleen vrouwen boven de dertig jaar kiesrecht, terwijl juist ook jonge vrouwen in de munitiefabrieken hadden gewerkt (bron 1).

In Frankrijk haalde het wetsvoorstel om vrouwenkiesrecht in te voeren het niet (bron 5).

b Argument voor: Asquith zegt dat de oorlog zonder steun van de vrouwen niet gewonnen had kunnen worden, en stelt dat nu er sprake is van vrouwenarbeid, er ook stemrecht zal meten komen. Hij schetst dus een verband tussen deze zaken.

Argument tegen: Asquith zegt niet letterlijk dat vrouwen ‘een beloning verdienen’, hij stelt dat nu zij werken, er vragen zullen rijzen over vrouwenarbeid; het is belangrijk dat ze daar zelf een stem in krijgen. Met de oorlog zelf heeft dat strikt genomen niet te maken. Bovendien lijkt het in de laatste zin alsof Asquith een andere ‘beloning’ uitdeelt: een beloning voor het stoppen van de gewelddadige campagne voor kiesrecht.

3 Je eigen antwoord. Bijvoorbeeld:

De Eerste Wereldoorlog was een mijlpaal in het proces van vrouwenemancipatie. Vrouwen kregen de kans om te bewijzen dat zij hetzelfde werk konden doen als mannen, en zij boekten succes in hun campagne voor vrouwenkiesrecht. Het teruglopen van de arbeidsdeelname van vrouwen na de Eerste wereldoorlog was, op lange termijn gezien, een effect van voorbijgaande aard; uiteindelijk zouden steeds meer vrouwen gaan werken. Via het parlement zouden zij stap voor stap ook gelijkberechtiging afdwingen.

Hoewel dit niet te bewijzen is, lijkt het aannemelijk dat zonder de Eerste Wereldoorlog de vrouwenemancipatie langzamer zou zijn verlopen.

Casus hoofdstuk 5 - Voor koning en vaderland?

1a Een passagiersschip is aangevallen, er drijven drenkelingen in het water. Dit verwijst naar de aanvallen van Duitse duikboten op alle scheepsverkeer op de Atlantische Oceaan. Duitsland wilde de Amerikaanse (wapen)leveranties aan Engeland verhinderen. Omdat het dacht dat die wapens ook gesmokkeld werden in passagiersschepen, viel het deze ook aan – met grote aantallen slachtoffers als gevolg.

b De oude leeuw is Engeland, de jonge leeuwen zijn de voormalige Engelse koloniën (Canada, Australië e.a.) en ook volken in de gebieden die nog kolonie van Engeland waren. De inwoners van de koloniën werden volop ingezet in de Eerste Wereldoorlog, en er werd gevochten in Afrika, het Midden-Oosten, Oost-Azië. Bij het werven van soldaten uit de koloniën speelde op de achtergrond de belofte van – als een soort beloning – meer autonomie of zelfs onafhankelijkheid mee. Dat werd niet letterlijk belóófd, maar er werden subtiele verwijzingen naar gemaakt.

c De Duitse regering behandelde dit verdrag als een vodje papier: het trok zich er niets van aan en trok in augustus 1914 door het neutrale België. De overrompeling van het neutrale België was cruciaal in de Duitse oorlogsplannen, want het Duitse leger wilde de sterke verdedigingslinie aan de Duits-Franse grens omzeilen om zo snel mogelijk door te stoten naar Parijs; als Parijs was ingenomen, zou Frankrijk zich vanzelf overgeven. De Duitsers hadden er niet op gerekend dat Engeland zich zo snel in de oorlog zou mengen, het had gehoopt Frankrijk onder de voet te lopen voor de Engelsen konden reageren.

2a Bron 1: Vecht voor koning en vaderland; sta niet toe te kijken zoals de anderen, maar doe mee.

Bron 2: Als je niet meevecht, zul je later als een lafaard gezien worden: waar was jij toen anderen het vuile werk opknaptten?

Bron 3: Ga in dienst; vrouwen en moeders vinden het goed, zo verdien je hun respect.

Bron 4: Als zoveel getrouwde mannen (die een vrouw en vaak een gezin achterlaten) voor koning en vaderland vechten, kun jij als alleenstaande man niet achterblijven, dat zou laf zijn.

Bron 5: Jonge, fitte mannen die niet in dienst gaan zullen door hun vriendinnen en door andere jonge vrouwen (mogelijke toekomstige partners) als slappelingen – verraders bijna - worden gezien. Dat wil je toch niet?

Ook: wie wil de vriendin of verloofde zijn van een man die niet het karakter heeft om in een oorlog voor koning en vaderland te strijden? Jij toch niet?

Bron 6: Laat dit onrecht niet onbestraft. (Pak met ons de wapens op om deze misdaden te vergelden.)

Bron 7: Je kunt beter zelf meevechten, dan doe je iets aan het gevaar dat jou en anderen bedreigt, dan thuis te zitten wachten tot een zeppelin je huis bombardeert.

Bron 8: We zijn één familie. Met hulp van zijn welpen zal de stamvader van de familie zijn vijanden verslaan (wat ook in het belang van de welpen zelf is).

Bron 9: De Duitsers hebben de Engelse eer geschonden: de verdragen die wij tekenen zijn voor hen niets waard. Laat dat niet over je kant gaan, houd de eer van je land hoog en help het verwoeste België te bevrijden.

b Je eigen rubrieken. Bijvoorbeeld:

- Inspelen op het gevoel niet door anderen als ‘lafaard’ te worden gezien, zeker niet door vrouwen. Het is belangrijk het respect van anderen te verdienen; dat doe je door voor je land te vechten. Bron 2, 4 en 5, en (in iets mindere mate) bron 1 en 3.

- Hier wordt onrecht gedaan. Dat accepteren we toch niet? Verdedig onze 9en jouw) eer! Bron 6, 9.

- We horen bij elkaar, doe met ons mee. Bron 8 (speciaal gericht op de koloniën).

- Niets doen is óók gevaarlijk; je kunt maar beter meevechten, dat kan het verschil maken (de nadruk ligt hier meer op eigenbelang: het gaat ook om jouw veiligheid). Bron 7.

c Je eigen antwoord. Een goed betoog besteedt aandacht aan:

- het beroep dat de affiches doen op de mannelijke eer (met als schrikbeeld het respect van de vrouwen te verliezen) en de angst als ‘lafaard’ achter te blijven.

- het beroep dat de affiches doen op solidariteit: onrecht bestrijden, anderen te hulp komen.

- het beroep dat de affiches doen op patriotisme; in vrijwel elk affiche worden ‘koning en vaderland’ genoemd.

Antwoorden bij het Proefexamen (havo)

1 De juiste volgorde is 5, 1, 3, 4, 2.

2 Twee landen waarmee Frankrijk in oorlog was

Oostenrijk en Pruisen

Een reden waarom de oorlog gevoerd werd

Franse revolutionairen hadden de Franse koning afgezet en onthoofd, ze hadden de bestaande orde volledig omvergeworpen door adel en geestelijkheid hun voorrechten en in veel gevallen hun bezit af te nemen. Dat ‘virus’ moest onschadelijk gemaakt worden voor het zich naar andere landen (bijvoorbeeld Oostenrijk of Pruisen) kon verspreiden.

Twee oorzaken van de Franse overwinningen, ontleend aan bron 1

- De invoering van de dienstplicht in Frankrijk. Alle jonge mannen werden opgeroepen. Daardoor kon Frankrijk over een groter leger beschikken dan zijn tegenstanders.

- De toewijding van de Franse soldaten. Zij vochten niet voor hun soldij, maar voor ‘de natie, het vaderland’, waar zij trots op waren. Ze waren bereid hun leven te geven. Dat maakte de Franse soldaten tot ‘onverschrokken’ en onverzettelijke strijders. Op het slagveld was dat een nieuw (en aanvankelijk zeer effectief) verschijnsel.

3 *Florence Nightingale* moderniseerde de verpleging van gewonde soldaten in de Krimoorlog. Vooral op het gebied van hygiëne werd veel winst geboekt; de overlevingskans nam enorm toe. Haar succes vestigde de aandacht op het belang van goede medische verzorging van gewonde soldaten.

In de *Geneefse conventie* werd afgesproken dat medisch personeel neutraal zou zijn en voortaan zieken en gewonden van alle strijdende partijen mochten bezoeken.

Het Rode Kruis en de Geneefse Conventie waren een initiatief van Henry Dunant. Die zegt in bron 2 dat het werk van Florence Nightingale hem inspireerde om te gaan kijken bij de oorlog van 1859 tussen Frankrijk en Oostenrijk. Daar zag hij met eigen ogen hoe slecht de medische zorg voor gewonde soldaten was (als die al kon worden gegeven) en besloot hij tot oprichting van het Rode Kruis.

Je kunt ook zeggen dat Nightingale en de Geneefse Conventie beide onderdeel zijn van het burgerlijk beschavingsideaal dat in de 19^e eeuw ontstond.

4 *Hoe de Duitsers in het voorjaar van 1871 de overwinning behaalden*

De strijd tussen het Duitse en Franse leger was al in 1870 beslist. Alleen de bevolking van Parijs weigerde zich over te geven. De tekenaar benadrukt dat de Duitsers toen eigenlijk alleen nog maar tegen burgers vochten.

Hoe de tekenaar over de afloop van de oorlog denkt

Hij schildert de Duitsers af als brute overheersers die vrouwen en kinderen straffen en wegvoeren (in plaats van een eerlijke strijd van man tegen man te voeren). De afloop van de oorlog is volgens de tekenaar schandelijk: schandelijk dat een leger zich zo tegen de onschuldige burgers van een land keren.

Argument om de mening van de tekenaar te onderbouwen

Het Duitse leger probeerde inderdaad de bevolking van Parijs uit te hongeren, ze met bombardementen tot overgave te dwingen – kortom, tot op zekere hoogte klopt het dat er voorjaar 1871 een strijd gaande was tussen een leger en de burgerbevolking.

Argument om de mening van de tekenaar te weerleggen.

Aan de verdediging van Parijs namen vele tienduizenden mannen deel, voor een deel reservetroepen – gewone soldaten dus – die soms in burgerkleding vochten. Dat het Duitse leger tegen weerloze, onschuldige burgers vocht, zoals de tekenaar suggereert, is een verkeerde voorstelling van zaken.

5 Bijvoorbeeld:

- Deze tekenaar is verontwaardigd over de opstelling van het Duitse leger.
  - Deze tekenaar is verontwaardigd over de vrede die Duitsland Frankrijk oplegde.
- (Ook goed) - Duitsland en Frankrijk ondertekenden een vredesverdrag.

6 Tegen welke landen Duitsland vocht in de slag bij Verdun

Een geallieerd leger van Fransen, Engelsen en Belgen.

Twee oorzaken van het grote aantal slachtoffers in Verdun

Beide partijen hadden vrijwel onneembare verdedigingslijnen aangelegd. Soldaten die de loopgraven werden uitgestuurd om aan te vallen, waren vrijwel kansloos.

Toch werd maandenlang geprobeerd een beslissing te forceren. Voor beide partijen was Verdun een belangrijk strategisch punt. Bovendien wilden beide partijen een psychologische overwinning boeken: wij houden dit langer vol dan jullie. Voor deze doelen werden honderdduizenden soldatenlevens opgeofferd.

Hoe Hahn over de Eerste Wereldoorlog dacht.

Hij vond de Eerste Wereldoorlog een zinloze slachtpartij, een oorlog waarin de legerleiding en de politieke leiders niets om de levens van hun soldaten gaven.

7 Argument voor de mening van Hahn

Duitsland was het eerste land dat zijn leger de strijd instuurde: het viel het neutrale België binnen. Duitsland was de agressor, het viel aan. Afgezien van de oorlogsverklaring van Oostenrijk aan Servië, was Duitsland het eerste land dat anderen de oorlog begon te verklaren.

Argument tegen de mening van Hahn

Alle landen deden mee aan het opvoeren van de spanning in 1914; ook de geallieerden mobiliseerden hun legers en brachten ze naar de grens. Duitsland voelde zich ingeklemd tussen Frankrijk en Rusland, die een bondgenootschap hadden gesloten. Het is dus wel verklaarbaar dat Duitsland ervoor koos om de eerste klap uit te delen; als het zou afwachten, zou het misschien van twee kanten worden aangevallen.

8 Gevolgen waarmee de burgerbevolking van België te maken kreeg

- Het Duitse leger viel België binnen om zo snel mogelijk naar Parijs door te kunnen stoten. Elke vorm van verzet werd hardhandig onderdrukt.
- Een deel van het westfront dat zo vast kwam te liggen, bevond zich op Belgische bodem (en de bevoorrading van het andere front, in Noord-Frankrijk, verliep ook via België; het was dus geheel met oorlog of oorlogondersteunde zaken 'bedekt'). De gevolgen van de oorlog waren voor de Belgische burgers dus veel groter dan die in andere landen (uitgezonderd een deel van Noord-Frankrijk).

Waardoor de Belgen met meer gevolgen te maken kregen dan de bevolking in andere landen

- Een deel van het westfront bevond zich op Belgische bodem. De bevoorrading van het andere front, in Noord-Frankrijk, verliep ook via België. België was dus geheel met oorlog of oorlogondersteunde zaken 'bedekt'. Daardoor waren de gevolgen van de oorlog voor de Belgische burgers veel groter dan die in andere landen (uitgezonderd een deel van Noord-Frankrijk).

9 Ja. Op de prent worden Belgische burgers als weerloze slachtoffers afgebeeld, de Duitsers (daardoor) als wreed en 'oneerlijk' (soldaten tegen burgers = oneerlijk). Dat de Duitsers hiermee reageerden op aanslagen die op hun soldaten werden gepleegd door soldaten in burgerkleding of door burgers zelf (francs-tireurs), blijft zo buiten beschouwing. Er wordt dus een eenzijdige voorstelling van zaken gegeven, alleen de daderrol wordt belicht.

10 A De positie van Duitsland*Mening van de tekenaar*

Het Verdrag van Versailles is een doodvonnis voor Duitsland (prent: de guillotine); het is een laffe daad, want de 'beulen' (prent: Wilson, Clemenceau, Lloyd George) weten heel goed wat ze hun slachtoffer aandoen (prent: de 'beulen' kijken erg tevreden; de man die naar de guillotine geleid wordt, is geboeid).

Twee punten die de tekenaar kan aanvoeren:

1 Duitsland moest zo'n hoog bedrag aan herstelbetalingen doen, dat dit als een molensteen om de nek van de Duitse economie hing.

2 Duitsland kreeg de schuld van de oorlog, het raakte een aantal gebieden kwijt, het verloor al zijn koloniën en zijn leger werd gedecimeerd en min of meer ontwapend. In politiek opzicht was dit een soort doodvonnis:

Duitsland werd van het politieke toneel verbannen, het zou in de Europese politiek geen rol van betekenis meer kunnen spelen.

B De positie van Frankrijk*Twee redenen voor de Franse opstelling*

- In de Frans-Duitse oorlog hadden de Duitsers de Fransen vernederd door hun keizerrijk op Frans grondgebied te laten uitroepen; Duitsland had Frankrijk Elzas en Lotharingen afgenomen.

- Duitsland was de aanstichter van de Eerste Wereldoorlog; het had België en Frankrijk aangevallen.

Twee punten die de Fransen inbrachten om de Duitse macht in te perken

- Het Duitse leger werd teruggebracht tot een klein en slecht bewapend geheel.

- Duitsland moes enorme herstelbetalingen doen. Dat zou het land economisch voor lange tijd 'verlammen'.

C De positie van de Verenigde Staten*Wilson eens met Engeland en Frankrijk*

Wilson vond net als Engeland en Frankrijk dat Duitsland het internationale recht en het oorlogsrecht had geschonden en gestraft moest worden. Wilson had ook de steun van Engeland en Frankrijk nodig om zijn 14-puntenplan goedgekeurd te krijgen.

Wilson oneens met Engeland en Frankrijk

Wilson hoopte op een blijvende vrede. Hij wilde Duitsland straffen, maar realiseerde zich dat een strafvrede risico's met zich meebracht, zoals economische en politieke instabiliteit in Duitsland; dat zou het begin kunnen zijn van – op termijn – een nieuwe oorlog. De manier waarop met het Verdrag van Versailles óók de Duitse burgerbevolking werd getroffen, druiste in tegen Wilsons idealen over zelfbeschikkingsrecht; eigenlijk werd Duitsland in Versailles zijn zelfbeschikkingsrecht ontnomen.

D De conclusie

In een afgewogen oordeel zitten een of meer van de volgende elementen:

- De Franse wraakbelustheid is historisch verklaarbaar: in 1871 had Duitsland het verliezende Frankrijk ook niet zachtzinnig behandeld. Bovendien was Duitsland tweemaal achtereen de agressor geweest; het is te begrijpen dat Frankrijk geen derde keer wilde.
- Duitsland was de agressor in de Eerste Wereldoorlog: dat land was de oorlog begonnen en had er bovendien tal van andere landen in meegezogen (onder meer door de onbeperkte duikbotenoorlog).
- Het Verdrag van Versailles was erg streng. Dat het tot nieuwe conflicten zou leiden is niet alleen maar kennis achteraf: de Fransen konden weten hoeveel wraakzucht zo'n verdrag kan zaaien – ze wisten dat ook wel, maar kozen toch voor de harde aanpak.
- Het Verdrag van Versailles was hard, maar een doodvonnis was het niet (Frankrijk had eigenlijk een nog hardere aanpak gewild); het verzwakte Duitsland economisch slechts tijdelijk.